

Anonym kontroll av forskning hör inte hemma i ett rättssamhälle

Likt en uppföljare på intervjun med Brian Deer i Folkvett 2023:2, med skarp kritik mot peer review-systemet inom medicinsk forskning, lyfter **Bo Gräslund**, professor emeritus i arkeologi, fram vad han ser som stora principiella problem med anonym kontroll av forskning.

I ETT RÄTTSSAMHÄLLE har anonyma vittnesmål ett lågt bevisvärde och tillåts endast under tvingande omständigheter. Mot denna bakgrund är det mer än märkligt att anonyma vittnen tillåts vara högsta norm i forskarsamhället. Jag talar om systemet för peer review i vetenskapliga tidskrifter (hädanefter PR).

Inom medicin, naturvetenskap, teknik och andra fält där experimentella inslag är vanliga, har PR gamla anor som ett medel mot forskningsfusk. Det har dock inte

hindrat prestigefyllda tidskrifter som *Nature*, *Science*, *The Lancet* och *New England Journal of Medicine* från att publicera fuskartiklar. Det närliggande exemplet är fallet Macchiarini. Systemet har alltså brister.

PR är det internationella vetenskapssamhällets Heliga Ko, nu servilt dyrkad även av humanister, trots avsaknad av behov. Humanioras källmaterial är nämligen i allt väsentligt kontrollerbart, varför risken för fusk är minimal. I generationer har man där också klarat sig utmärkt utan PR.

PR fungerar så att en inkommen artikel skickas anonymiserad till två eller tre utomstående forskare som uttalar sig om artikeln bör avslås eller publiceras, i det senare fallet ofta med krav på, eller förslag om "förbättringar". Inte sällan mynnar det ut i en långdragen och provande

kommunikation fram och åter mellan redaktör, författare och granskare.

Den allmänna regeln är att granskare hämtas bland kollegor inom samma forskningsfält som det i artikeln, med andra ord bland vetenskapliga konkurrenter till författaren. PR-granskning betungas därmed nästan med automatik av intressejäv i lagens mening. Att granskare erbjuds att vara anonyma, och vanligen också använder den utvägen, är också ett klart uttryck för självinsikt från systemets sida om att så verkligen är fallet. I praktiken innebär PR att en granskare i hemlighet får tillgång till en vetenskaplig konkurrents opublicerade resultat och uppslag, och samtidigt utsätts för frestelsen att se till att de förblir opublicerade eller blir det i en form som inte utgör ett hot mot, eller åtminstone är i linje med granskarens egen forskning.

Hur kan ett system som så klart står i konflikt med allmänt rättstänkande behandlas med en sådan vördnad? Om det är något område vid sidan av rättsväsendet som borde föregå med gott exempel genom principiell oväld, så är det ju det vetenskapliga.

De integritetsproblem som här bubblar under ytan blir inte mindre i nationellt begränsade humanistiska ämnen, där nästan alla känner alla och är väl bekanta med varandras åsikter och skrivsätt. Av förklarliga skäl drar sig dock forskare i karriären för att öppet kritisera PR eller avböja uppdrag som granskare i tidskrifter där man själv kan behöva publicera sig. Mer allvarligt är dock att unga forskare tenderar att i förväg anpassa sig till vad man uppfattar som vetenskapliga trender och åsikter inom det granskan- de etablissemangen. I det långa loppet riskerar PR på så

sätt mer att främja vetenskaplig konformism än önskvärd mångfald och självständighet.

Den ofelbara forskaren finns inte. Det är inte heller ett problem inom humaniora. Det har vi råd med, speciellt om vi slutar med PR som slukar så stora resurser som kunde gå till självständig forskning. För övrigt fungerar vetenskapliga felsteg inte sällan som nyttiga korrektiv för hela forskningsfält. Inte heller är det en kollegial välgärning, utan i grunden vetenskapligt osunt, att anonymt förbättra en viss forskares resultat upp till en konkurrensvivå som vederbörande inte förmår att leva upp till på egen hand.

Svensk forskning är redan hårt kontrollerad. I samband med tjänstetillsättning, projektansökning, befodringsavbunden, recensioner, seminarier, disputationer, konferenser, självvald kollegial granskning och kvalitetskontroll av hela ämnen och lärosäten, blir många forskare granskade in till minsta ryggbkota. Det sker då också öppet och inte anonymt.

Forskarutbildningen är tänkt att kvalitetssäkras genom noggrann antagningsprövning, minst två offentliga handledare, aktivt deltagande i symposier och internationella konferenser, delseminarier och ett disputationssliknande slutseminarium. Rättssäkerheten garanteras genom möjligheten att byta handledare, öppna seminarier, en offentlig disputationsakt och en rimligt oberoende betygsnämnd. Men väljer doktoranden att göra en avhandling baserad på artiklar publicerade i eller antagna för ansedda tidskrifter, tillkommer minst ett dussin anonyma PR-granskare med makt att övertrumfa doktorandens egna handledare. Högskoleförordningen tycks inte ägna en tanke åt denna svärm av hemliga agenter bakom ryggen på det svenska utbildningssystemet.

Många äldre akademiker frågar sig varför disputationer numera ofta är så tama tillställningar. De kan knappast vara något annat. Som noggrant tillrättalagda under resans gång, bjuder moderna avhandlingar sällan på allvarliga misstag, men inte heller på hisnande läsning.

När det nu har gått så långt, att antalet PR-artiklar i ens CV betraktas som en vetenskaplig merit i sig, är det dags att sätta stopp. Anonym kontroll av forskning bör av principiella skäl upphöra för humanioras del. Om så blir fallet skulle nuvarande PR-system snart själv dö av brist på villiga granskare. Sedan kan vi lugnt återgå till äldre beprövad praxis, där en tidskrift håller sig med en huvudredaktör som till sin hjälp har en kommitté med öppet namngivna forskare med bred vetenskaplig kompetens. Skribenten vet då på förhand vilka som kan komma att bedöma artikeln, och skulle ytterligare namngiven granskare behövas krävs författarens medgivande. Endast ett

sådant system för *Open Peer Review* lever upp till det begrepp kollegial som ordet *peer* vill ge sken av, och borde ge en tidskrift högre, och inte som nu lägre, vetenskaplig status. Att man då får avstå från kumulativa avhandlingar är ingen stor förlust, i varje fall inte för humaniora. Värre är att PR är ett globalt smittämne som vi omöjligen kan isolera oss från. Men desto mer angeläget är det då också att vi snarast påbörjar arbetet med ett fungerande vaccin. ✍

Bo Gräslund